

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΕΡΕΖΑ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΛΑΛΑ

Η 25^η ΜΑΡΤΙΟΥ
ΚΑΙ Ο ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΗΣ 25^{ης} ΜΑΡΤΙΟΥ
ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΕΝ ΤΗΣ ΑΙΘΟΥΣΗΣ ΤΕΛΕΤΩΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
2005

Ένας πανηγυρικός λόγος με τήν εὐκαιρία ἐθνικῆς ἐπετείου εἶναι λόγος ἐορταστικός. Ὅταν δέ ἡ ἡμερομηνία ὅπως ἡ 25ῃ Μαρτίου συμπίπτει μέ μία μεγάλη ἐορτή τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ ἐορτασμός εἶναι διπλός. Καί κάθε χρόνο ἐορτάζουμε.

Ἀπό χρόνια μοῦ εἶχε γεννηθεῖ τό ἐρώτημα πῶς γίνεται, γιά περίπου 175 χρόνια ἕως σήμερα, νά ὀμιλοῦμε μέ τόν ἴδιο τρόπο, γιά τό ἴδιο γεγονός σέ κάθε ἐτήσιο πανηγυρικό, τιμώντας φυσικά τήν μνήμη τῶν Ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι ἀπό τό ἕνα μέρος μᾶς χάρισαν τήν ἐλευθερία καί ἀπό τό ἄλλο στάθηκαν πρωταγωνιστές γιά τήν σύσταση τοῦ κράτους. Καί ἐνὸσω τά ἐρωτήματα τριγυρίζουν στόν νοῦ ὄχι βέβαια μέ τήν σκέψη ὅτι δέν χρειάζεται ἡ μνήμη καί ἡ ἀπότιση τιμῆς, ἀλλά μέ τήν σκέψη μήπως μία στερεότυπη ἐπανάληψη ἀμβλύνει μέ τόν χρόνο τόν θαυμασμό γιά τήν καταπληκτική τόλμη, ἀποφασιστικότητα καί φιλοπατρία τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, συνειδητοποιοῦμε κάτι, πού ἴσως περνᾷ ἀπαράτητο, ὅτι κάθε πανηγυρικός λόγος εἶναι ἕνα ἱστορικό γεγονός. Εἶναι ἱστορικό γεγονός ὄχι μέ τήν ἔννοια ἑνός σημαντικοῦ γεγονότος, πράγμα πού θά ἦταν ἐκ μέρους τῶν ὀμιλητῶν περίσσεια ἐπιπολαιότητα καί ἴσως ματαιοδοξία, ἀλλά μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἴδιος ὁ λόγος ἐγγράφεται μέσα σέ ἕνα ἱστορικό πλαίσιο καί ἐκφωνεῖται σέ ὀρισμένη ἱστορική στιγμή –τήν 25ῃ Μαρτίου– καί κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες. Καί τότε συνειδητοποιοῦμε καί κάτι ἄλλο: ὅτι μέσα ἀπό τούς πανηγυρικούς λόγους, μαζί μέ τήν μνήμη τοῦ παρελθόντος λειτουργεῖ καί ἡ ζωὴ τοῦ παρόντος. Μέσα ἀπό κάθε λόγο ζεῖ ἡ Ἑλλάδα μία στιγμή τῆς δικῆς τῆς ἱστορικῆς πορείας, γιατί αὐτή ἡ στιγμή ἀντικατοπτρίζεται στό περιεχόμενο τοῦ λόγου.

Ἀποκτᾷ συνεπῶς ἕνας πανηγυρικός λόγος μία διπλή διάσταση, τήν ἱστορική διάσταση τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος τοῦ παρελθόντος πού ἀναπολοῦμε καί τήν ἱστορική διάσταση τῆς πραγματικότητας πού βιώνουμε.

Ἔτσι θέλησα νά διερευνήσω πῶς παρουσιάσθηκαν οἱ διάφοροι ἐπετειακοὶ λόγοι τίς δεκαετίες πού πέρασαν. Ὁ σκοπός ἦταν διπλός: ἀπό τό ἕνα μέρος νά μελετηθεῖ ἡ μορφή τοῦ περιεχομένου καί, ἀπό τό ἄλλο νά ἀναζητηθοῦν οἱ σταθερές ἐκείνες οἱ ὁποῖες, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς διαφορετικές ἱστορικές συνθήκες, φωτίζουν τά γνωρίσματα τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων καί μᾶς ὀδηγοῦν νά ἐμβαθύνουμε στήν ἔννοια τοῦ πατριωτισμοῦ.

Ὁ παλαιότερος λόγος, ἀπό τό ὑλικό πού συνέλεξα, εἶναι τοῦ Βουλευτοῦ Ἀττικῆς Φιλήμονος καί ἐκφωνήθηκε τό 1878 στό Δημαρχεῖο Ἀθηνῶν¹.

1. Λόγος Πανηγυρικός ἐκφωνηθείς, τῇ ἐσπέρᾳ τῆς 25ῆς Μαρτίου 1878 ἐν τῷ Δημαρχεῖῳ Ἀθηνῶν, ὑπό Τιμολέοντος Φιλήμονος, Ἀθήνησι, τυποῖς Ἀνδρέου Κορομηλά, 1878.

Διαβάζουμε:

ή Ἑλλάς εὐρίσκειται εἰς θέσιν εὐάρεστον, οὐδέποτε δὲ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐκλήθη νὰ ἐορτάσῃ τὴν ἐθνικὴ ἐορτὴ ὑπὸ οἰωνοῦς αἰσιωτέρους... τὸ ἴδρυμα, ὅπερ ἐκαλεῖτο Ὅθωμαντικὴ Αὐτοκρατορία, ...κεῖται εἰς σωρὸν ἐρειπίων... Νέα προμηνύεται τάξις ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου.

Δέν μποροῦσε νὰ προβλέπει ὁ βουλευτὴς Ἀττικῆς ὅτι στὴν Μακεδονία ἄρχιζαν ἤδη οἱ Βούλγαροι τίς κινήσεις γιὰ τὴν διεκδίκηση τῆς Μακεδονίας. Εἶναι διάχυτη τότε ἡ αἰσιοδοξία γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ 1914, μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, ἀκοῦμε τὸν Κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Καθηγητὴ Μ. Εὐαγγελίδη² νὰ ἐξυμνεῖ τὸν πόθο γιὰ πολιτικὴ ἐνότητα τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, πόθο πού ὀδήγησε τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21 στὴν ἐξέγερση μὲ ἀκράδαντη τὴν πίστη στὴν δικαιοσύνη, καὶ τὴν εὐσπλαχνία τοῦ πανάγαθου Θεοῦ καὶ νὰ θέτει τὴν ἀρετὴ ὡς ὄρο τῆς δόξας τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν πολιτικὴ ἐνότητα ὡς ἰδεῶδες ἀλλὰ καὶ ὡς αἴτημα τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς.

Μετὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἀνεξαρτησία, τὸ 1930, στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου ὁ Γυμνασιάρχης τοῦ Ἀβερωφείου Γυμνασίου Γ. Γλυπτός³ θὰ ἀναδείξει τὰ προτερήματα ἀλλὰ καὶ τὰ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς:

...Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης Ἐθνικῆς μας συμφορᾶς εἶναι, ὁ οἶστρος τῆς φιλοπρωτίας καὶ τῆς ἐπακολουθοῦσης διχονοίας καὶ τοῦ φθόνου... Ἡ ἐκ τοῦ τοιούτου ἐλαττώματος ἐθνικὴ ζημία εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἄλλο ἐπίσης ἐλάττωμα Ἐθνικόν, ἀρχίσαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, εἶναι ἡ ψευδοκολακεία καὶ ὑπουλότης, ἡ πανουργία καὶ ἡ δολιότης, ...Μόνον ἡ συχνὴ μελέτη τῆς Ἱστορίας μας θὰ διατηρῇ διαρκῶς μέσα εἰς τὰς ψυχὰς μας ζωηρὰν τὴν εἰκόνα τῶν ζημιῶν τοῦ τοιούτου ἐλαττώματος καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διορθώσεως. Καὶ τοῦτο χωρὶς ἀμφιβολίαν θὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ὁ τιμητικὸς τίτλος τῶν Κυβερνητῶν τοῦ ἔθνους μας... Ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει, ὡς τιμητικώτατον πλεονέκτημα τὸ Ἔθνος μας, εἶναι ἡ μεγίστη φιλοπατρία καὶ ἡ φλογερωτάτη ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας,...

Τὸ 1932, στὴν Αἴθουσα Τελετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ-

2. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας καὶ Κοσμήτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Λόγος, ἀπαγγελθεὶς κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τῶν δύο Πανεπιστημίων Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ, πανηγυριζόντων τὴν 25ην Μαρτίου, ἡμέραν τῆς ἐθνεγερσίας, Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ, 1914.

3. Γ. Γ. Γλυπτοῦ, Γυμνασιάρχου τοῦ Ἀβερωφείου Γυμνασίου, Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ Ἐκατονταετηρίδι ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας (1830-1930) ἐκφωνηθεὶς εἰς τὸν «Πτολεμαῖον» τῇ 25ῃ Μαρτίου 1930, Ἐπιμέλεια «Γραμμάτων», ἐν Ἀλεξάνδρεια 1930, σσ. 42-43.

σαλονίκης, επί Πρυτανείας Βιζουκίδου, ὁ Προκοσμήτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Νικόλαος Παππαδάκης⁴ θά ἐπισημάνει τόν κίνδυνο τοῦ διεθνισμοῦ καί τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καί θά χαιρετήσῃ τήν ἀρραγῆ ἐθνική συνείδηση καί τήν ἐθνολογική ὁμοιογενή σύνθεση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Στήν ὁμιλία, τό 1934, στήν Αἴθουσα τῆς Τοσιτσαίας Σχολῆς ὁ Διδάκτωρ κ. Ἰωάννης Γκίκας⁵ τιμώντας τήν μνήμη τοῦ 1821 θά ὁμιλήσῃ γιά τήν θλιβερή εἰκόνα πού παρουσιάζει ἡ κατάσταση στήν Ἑλλάδα ὅπου τόσο ἡ ἰδέα τῆς πατρίδας ὅσο καί ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπό διωγμό ἀπό τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, καί τοῦ διεθνισμοῦ: ἡ ἀγάπη στήν ἀνθρωπότητα φαίνεται νά ὑπερτερεῖ τῆς ἀγάπης γιά τήν πατρίδα.

Τό 1936, στήν Αἴθουσα Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὁ Καθηγητής τῆς Ἱστορίας Μ. Βολονάκης θά τονίσῃ τήν ἐθνική ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τήν συγκέντρωση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ στήν ἑλληνική ἐπικράτεια καί μέ τήν μετακίνησή του ἡ ὁποία κρίθηκε ἐθνικά σκόπιμη.

Θά κλείσω τήν ἀναφορά στοὺς λόγους μέ τό συμπέρασμα τοῦ Ἰωάννη Κακριδῆ⁶ ἀπό τόν πανηγυρικό του λόγο στίς 25 Μαρτίου 1955:

Κυρίες καί Κύριοι·

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ τοῦ δίκιου ν' ἀναστήσῃ τοὺς πεθαμένους Ἑλληνες ἦταν γιά νά ματαιωθῆ Ἑλλάς, νά λαμπρωθῆ αὐτήνη καί ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Μακρυγιάννη δείχνουν προφητικά τὸ δρόμο πού θ' ἀκολουθήσῃ τὸ ἀναγεννημένο ἔθνος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα καί ἡ Χριστιανωσύνη δένονται ἀξεχώριστα μέσα στὰ χρόνια τοῦ Εἰκοσιένα. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη ὡς σήμερα, ἑκατὸν τριάντα χρόνια ἐλευθερίας, τὸ νεότερο ἔθνος τῶν Ἑλλήνων παλεύει –καί συνειδητὰ καί ἀσυνείδητα– γιά μιὰ καινούργια σύνθεση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ σύνθεση αὐτή, ὅταν κάποτε ὀλοκληρωθῆ, θά εἶναι ἓνας κόσμος, πού δὲ θά μοιάζει μὲ κανενὸς ἄλλου λαοῦ τίς ἀνάλογες προσπάθειες γιά τὴ σύνθεση ἐνὸς ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴ μιὰ γιατί ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα γιά μᾶς δὲν εἶναι ἓνα ἐκπολιτιστικὸ ἀγαθὸ ξένο –εἶναι κάτι δικό μας,

4. «Σκέψεις ἐπίκαιροι καί ἀπόψεις ἐθνικαί», Λόγος Πανηγυρικός ρηθείς τῇ 25ῃ Μαρτίου 1932 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν Τελετῶν ἐπὶ τῇ Ἑθνικῇ Ἑορτῇ, ὑπὸ Νικολάου Γ. Παππαδάκη, Προκοσμήτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Προτάσσεται προσφώνησις Περικλέους Κ. Βιζουκίδου, Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1932.

5. Ἰωάννου Α. Γκίκα, Πανηγυρικός 25ῆς Μαρτίου, ἐκφωνηθείς τὸ 1934 εἰς τὴν Αἴθουσαν τῆς Τοσιτσαίας Σχολῆς κατὰ πρόσκλησιν τῶν δύο Σωματείων «Πτολεμαῖος Α΄» καί «Αἰσχύλος-Ἀρίων», Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν «Παναγυπιτίων» Ἀλεξάνδρεια, τύποις Ε. Σ. Βαλινάκη, 1934.

6. Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ι. Θ. Κακριδῆ, Καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, «Ἀρχαῖοι Ἕλληνες καί Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα», Λόγος ἐκφωνηθείς κατὰ τὴν Ἑθνικὴν Ἑορτὴν τῆς 25ῆς Μαρτίου 1955 ἐντολῇ τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ τῶν Τελετῶν, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 15.

κάτι πού κυκλοφορεῖ μέσα στό αίμα μας. Ἀπό τήν ἄλλη γιατί ἡ ὀρθόδοξη πίστη, πού συντρόφεψε καί στήριξε τήν ψυχή τοῦ βυζαντινοῦ πρώτα, τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνα ὕστερα, ἔχει βάλει ἀπαραχάρακτη τή σφραγίδα της πάνω στόν νέον Ἑλληνα, εἴτε τὸ ξέρει εἴτε δέν τὸ ξέρει. Σ' αὐτή τήν ἐπίμοχθη πορεία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ γιά ἕναν καινούργιο ἄνθρωπο, Ἑλληνα μαζί καί χριστιανό, ἄς τοῦ παρασταθοῦν οἱ μεγάλες σκιές τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα, πού πολέμησαν γιά τήν πίστη τοῦ Χριστοῦ καί ἀνάστησαν τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων καί τήν Ἑλλάδα.

Δέν θά ἐπιμείνω περισσότερο στούς πανηγυρικούς λόγους οἱ ὁποῖοι ἀφήνουν νά φανεῖ ὅτι πυρήνας τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ ἀγάπη γιά τήν πατρίδα, ἡ πίστη στόν Θεό καί στήν Ὁρθοδοξία. Γνωρίσματα πού τονίζονται εἶναι ἡ δύναμη τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνα καί ἡ μαχητικότητα, ὅταν πρόκειται γιά τήν ἐλευθερία. Καί ἡ τελευταία, ἡ μαχητικότητα γιά τήν ἐλευθερία, δέν εἶναι πιστεύω γνώρισμα τοῦ νεοελληνισμοῦ ἀλλά τοῦ ἑλληνισμοῦ: εἶναι τὸ νῆμα πού συνδέει ὅλους τοὺς Ἕλληνες ἀπό τήν ἐποχὴ τῶν Μηδικῶν πολέμων ἕως σήμερα. Εἶναι αὐτό πού ἐκφράζουν τά λόγια πού λέγουν οἱ Σπαρτιάτες στόν σατράπη Ὑδάρνη, ὁ ὁποῖος τοὺς συμβουλεύει νά ὑποταχθοῦν στόν Ξέρξη: – *τά λέγεις αὐτά, ἀπαντοῦν, γιατί ποτέ δέν ἦσαν ἐλεύθεροι, δέν ἔχεις ἀποκτήσει ἐμπειρία τῆς ἐλευθερίας· γιατί ἂν ἤξερες τί εἶναι ἡ ἐλευθερία θά μᾶς συμβούλευες νά πολεμοῦμε γι' αὐτήν ὄχι μέ δόρατα ἀλλά μέ πελέκια*⁷: Ἡ ἱστορική αὐτή καταγραφή τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἀνεκτίμητη πηγὴ γνώσης γιά τὸ πάθος τοῦ Ἑλληνα γιά ἐλευθερία.

Καί ἐνόσω μελετοῦμε καί ξαναδιάβαζουμε πολλά γιά ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες καί τοὺς τότε καί τοὺς νεωτέρους καί τοὺς συγχρόνους, πολλά εἶναι τά ἐρωτήματα πού βομβαρδίζουν τὸν νοῦ καί τά ὁποῖα, πιστεύω, βασανίζουν ὅλους μας, τοῦλάχιστον κατά καιροῦς.

Πῶς συμβιβάζεται ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων, ἀδιαφιλονίκητος, μέ στιγμές ἠθικῆς καταπτώσεως τοῦ ἔθνους καί με συμπεριφορές οἱ ὁποῖες βλάπτουν καί ἐπισύρουν συμφορές στόν τόπο; Πῶς συμβιβάζονται λ.χ. μεταξύ τους οἱ διάφορες στιγμές στήν ζωὴ ἑνὸς ἀγωνιστοῦ, ὅπως εἶναι ὁ Μιαοῦλης; Μᾶς ὀμιλοῦνε γιά φθόνους, διχόνειες, φιλαυτία. Δέν εἶναι, ἀναρωτιόμαστε, πατριώτης ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης; Καί ὁμως ὑπονομεύει τίς προσπάθειες ἑνὸς Καποδίστρια ὁ ὁποῖος ἀφιερώνει τήν ζωὴ του στό ἑλληνικὸ ζήτημα, στήν ἰδρυση ἑνὸς κράτους τοῦ ὁποῖου ἐπιδιώκει νά ὀριοθετηθοῦν τά ὄρια, τά σύνορα, νά ἀναγνωρισθεῖ ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία. Καί ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι

7. Ἡροδότου, Ἱστορία, 7ο βιβλίο 135: ...ἐλευθερίας δὲ οὕτω ἐπειρήθης, οὔτ' εἰ ἔστι γλυκὺ οὔτ' εἰ μὴ. Εἰ γὰρ αὐτῆς πειρήσαιο, οὐκ ἂν δόρασι συμβούλοις ἡμῶν περὶ αὐτῆς μάχεσθαι, ἀλλὰ καὶ πελέκασιν.

ὅταν ὁ Καποδίστριας ἦρθε στήν Ἑλλάδα, στίς 11 Ἰανουαρίου τοῦ 1828, Ἑλλάδα, ὅπως τήν γνωρίζουμε δέν ὑπῆρχε. Ἡ τότε ἑλληνική ἐπικράτεια ἀποτελοῦνταν ἀπό τόν Πόρο, τήν Αἴγινα, τήν Σαλαμίνα, τά Μέγαρα, τό Ναύπλιο, καί λίγο ἀπό τήν ἀκτὴ τήν ἀργολική. Ἡ Πελοπόννησος στέναζε ἀπό τίς ἐπιθέσεις τοῦ Ἰμπραήμ, στήν Στερεά κινοῦνταν τά τουρκικά στρατεύματα, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἦταν στήν διάθεση τῶν πειρατῶν. Καί ξαναρωτοῦμε: δέν ἦταν πατριώτης ὁ Σαχτούρης; Καί ὅμως συνεργεῖ μέ ὅλους τοὺς Ὑδραῖους. Ἀσφαλῶς δέν μπορεῖ νά μὴν ἦταν ἦταν πατριώτες οἱ Ὑδραῖοι καί οἱ Μανιάτες. Καί ἐντούτοις δυσκόλεψαν, ἀνέτρεψαν προσπάθειες γιὰ ἴδρυση τοῦ κράτους, ἐφθασαν ὀρισμένοι στήν δολοφονία. Ἐκαναν τόν Καποδίστρια νά ὀμιλήσει γιὰ «εἴκοσι πέντε φθορεῖς τοῦ ἔθνους». Εἶναι ἄραγε ἰκανοποιητική ἀπάντηση ὅτι οἱ λόγοι ἦταν ἡ πολιτική ἀντίθεση καί τά προσωπικά πάθη; Αὐτά ὅλα ὑπῆρχαν, δέν ἦταν ὅμως, πιστεύω, ὁ κύριος λόγος.

Καί τότε ἔρχεται στό νοῦ τό ἐρώτημα τοῦ Σωκράτη⁸ –στόν πλατωνικό διάλογο «Μένων»– τί εἶναι ἀρετή καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Μένωνα ὅτι ἡ ἀρετή εἶναι διαφορετική γιὰ τόν ἄνδρα καί τήν γυναῖκα. Γιὰ τόν ἄνδρα εἶναι νά κάνει καλό στήν πολιτεία καί νά βοηθεῖ τοὺς φίλους καί νά βλάπτει τοὺς ἐχθρούς. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα θά ὀδηγήσει ὁ Σωκράτης τήν συζήτηση, μέ τρόπο ὥστε μέσα ἀπό τίς διάφορες μορφές ἀρετῆς, νά καταλήξει στήν θέση ὅτι ἡ ἀρετή εἶναι μία· εἶναι ἡ γνώση.

Τά θυμούμαστε ὅλα αὐτά, γιατί ἐκεῖνο πού ὠριμάζει στόν νοῦ, σιγά-σιγά, εἶναι ὅτι ὁ πατριωτισμός μπορεῖ νά μὴν εἶναι ἕνας, ἀλλά νά παρουσιάζεται μέ πολλές μορφές. Ἔχει μία σταθερά: τήν ἀγάπη γιὰ τόν τόπο. Καί αὐτή τήν υπεράσπιση τοῦ τόπου, τήν φιλοπατρία, τήν σφραγίσαν τά λόγια τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν⁹ στόν ἀπεσταλμένο τοῦ Μαρδονίου πού ἔφερεν προτάσεις γιὰ συμβιβασμό μέ τόν Ξέρξη:

ὅσο ὁ ἥλιος ἐξακολουθεῖ νά κάνει τήν τροχιά του, δέν θά συμμαχήσουμε μέ τόν Ξέρξη ἀλλά θά τοὺς πολεμήσουμε, μέ πίστη στοὺς θεοὺς καί στοὺς ἥρωές μας, γιατί ἔκαψαν τοὺς ναοὺς μας καί τὰ σπῆτια μας.

Καί στοὺς Σπαρτιᾶτες οἱ ὁποῖοι ἔτρεξαν στήν Ἀθήνα φοβούμενοι μήπως ἡ πόλις συμμαχήσει μέ τοὺς Πέρσες καί αὐτοὶ προχωρήσουν ἕως τήν Σπάρτη, οἱ Ἀθηναῖοι εἶπαν:

Δέν ὑπάρχει στήν γῆ χρυσάφι τόσο ὥστε νά μᾶς κάνει νά πάρουμε τό μέρος τῶν Περσῶν καί νά ὑποδουλώσουμε τήν Ἑλλάδα.

8. Πλάτωνος, *Μένων*, 7/d-oe 5-e 1-5.

9. Ἡροδότου, *Ἱστορίαι*, 8ο βιβλίο 143: ...νῦν τε ἀπάγγελε Μαρδονίῳ ὡς Ἀθηναῖοι λέγουσι, ἔστ' ἂν ὁ ἥλιος τήν αὐτὴν ὁδὸν ἴη τῆ περ καὶ νῦν ἔρχεται, μήποτε ὁμολογήσιν ἡμᾶς Ξέρξῃ· ἀλλὰ θεοῖσι τε συμμαχοῖσι πίσυνοί μιν ἐπέξιμεν ἀμυνόμενοι καὶ τοῖσι ἥρωσι, τῶν ἐκεῖνος οὐδεμίαν ὄπιν ἔχων ἐνέπρησε τοῖς τε οἴκους καὶ τὰ ἀγάλματα.

Καί συνεχίζουν:

*Γιατί πολλά και μεγάλα είναι αυτά που μᾶς ἐμποδίζουν νά τό κά-
νουμε· ἐπειδή ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες (τό ἐλληνικόν) ἔχουμε τό ἴδιο αἷμα,
τήν ἴδια γλῶσσα, τήν ἴδια θρησκεία, τοὺς ἴδιους ναοὺς, ἴδια ἔθιμα,
ἴδια παράδοση καί προδότες δέν θά γίνουν οἱ Ἀθηναῖοι: ...ἀκόμη καί
ἓνας μόνο Ἀθηναῖος νά μείνει ζωντανός δέν θά σινομολογήσουμε
εἰρήνη μέ τόν Ξέρξη¹⁰.*

*ὄμαιμον, ὁμόγλωσσον, θεῶν ἰδρύματα κοινά, θυσίαι ἤθεα ὁμότρο-
πα... τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι*

Αὐτά ἀπήντησαν οἱ Ἀθηναῖοι, καί μέ τό ἴδιο πνεῦμα, παραγγέλλει στόν Ἴμπραήμ πού καίει καί καταστρέφει τήν Μεσσηνία τό 1826 ὁ Κολοκοτρώνης¹¹:

*Ὅχι τὰ κλαριά νά μᾶς κόψης, ὄχι τὰ δέντρα, ὄχι τὰ σπίτια πού μᾶς
ἔκαψες, μόνον πέτρα ἀπάνω στήν πέτρα νά μὴ μείνη, ἡμεῖς δέν
προσκυνοῦμεν· τί τὰ δένδρα μας ἂν τὰ κόψης καί τὰ κάψης, τήν γῆ
δέν θέλει τήν σηκώσης, καί ἡ ἴδια γῆς πού τὰ ἔθρεψε, αὐτή ἡ ἴδια γῆ
μένει δική μας καί τὰ ματακάνει. Μόνον ἓνας Ἕλληνας νά μείνη,
πάντα θά πολεμοῦμε, καί μὴν ἐλπίζης πὼς τήν γῆν μας θά τήν
κάμης δική σου, βγάλ' το ἀπό τό νοῦ σου.*

Καί ὅταν προσέχουμε τήν ἔκφραση «σὺν θεῶ» πού συναντοῦμε στόν πλα-
τωνικό διάλογο *Μενέξενος*, στόν ὑποτιθέμενο ἐπιτάφιο λόγο τῆς Ἀσπασίας,
γιά ὅσους ἔπεσαν στόν πόλεμο, θυμόμαστε καί πάλι τά γνωστά σέ ὄλους μας
καί ὄλο ζωντάνια λόγια τοῦ Κολοκοτρώνη:

*Δέν χάνεται ἡ πατρίδα, ὁ Θεὸς ἔβαλε τήν ὑπογραφή του καί δέν τήν
παίρνει πίσω.*

Ἔτσι πατριωτισμός σημαίνει πάντα καί σταθερά ἀγάπη στήν πατρίδα,
αὐτό πού ὠραῖα δηλώνεται ἀπό τόν Σεφέρη¹²:

10. Ἡροδότου, *Ἱστορία*, 8ο βιβλίο 144 ... οὔτε χρυσός ἐστὶ γῆς οὐδαμῶθι τοσοῦτο οὔτε
χώρη κάλλει καὶ ἀρετῇ μέγα ὑπερφέρουσα, τὰ ἡμεῖς δεξάμενοι ἐθέλομεν ἂν μηδίσαντες
καταδουλώσαι τήν Ἑλλάδα. πολλά τε γάρ καὶ μεγάλα ἐστὶ τὰ διακωλύοντα ταῦτα μὴ ποιέειν μηδ'
ἦν ἐθέλωμεν, πρῶτα μὲν καὶ μέγιστα τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οἰκήματα ἐμπεπρωμένα τε καὶ
συγκεχωσμένα, τοῖσι ἡμᾶς ἀναγκαίως ἔχει τιμωρεῖν ἐς τὰ μέγιστα μᾶλλον ἢ περὶ ὁμολογέειν τῶ
ταῦτα ἐργασομένῳ, αὐτὶς δὲ τὸ Ἕλληνικόν ἐόν, ὄμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἰδρύματά
τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἤθεά τε ὁμότροπα, τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι... ἐστ'
ἂν καὶ εἷς περιῆ Ἀθηναίων, μηδαμὰ ὁμολογήσαντας ἡμᾶς Ξέρξη.

11. Ὁ Γέρον Κολοκοτρώνης. Διήγησις συμβάντων τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Ρητὰ τοῦ Κολο-
κοτρώνη. «Τραγοῦδια τῶν Κολοκοτρωναίων», Ἀθηναϊκὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑστίας, ἀρ. 1-2, 1889,
τόμος 2, σ. 30.

12. Γιώργος Σεφέρης, «Χειρόγραφο, Σεπτ. '41», *Δοκίμιες, Τρίτος τόμος, Παραλειπόμενα*
(1932-1971), Ἀθήνα, Ἴκαρος, 2000.

*Πατρίδα με την πιό ριζική έννοια της λέξης: ό τόπος όπου βλάστησαν
τά παιδικά μου χρόνια.*

Τά παιδικά μας χρόνια. Είναι ανεξήγητο τό συναίσθημα της πατρίδας.

Ό πατριωτισμός των Έλλήνων ριζώνει στην αγάπη για την γη, τον τόπο. Έκεί μέσα ριζώνει και ή ορθόδοξη πίστη. Καί δέν παίζουν ρόλο οί κατά καιρούς κρίσεις, διαμάχες, καταγγελίες και επιθέσεις οί όποίες, όταν έρχονται όλες μαζί, δημιουργούν συχνά άπορίες. Τά έξωκλήσια και ή καμπάνα του έσπερινού, τό τή *Ύπερμάχω*, οί Χαιρετισμοί, τά Έγκώμια του Έπιταφίου και τό Χριστός Άνέστη είναι βιώματα που δέν ξεριζώνονται από την ψυχή, γιατί ρίζωσαν στην παιδική ψυχή. Μόνο όποιος δέν τά έχει βιώσει, δέν μπορεί νά καταλάβει πόσο βαθιά ζούνε μέσα μας.

Ό πατριωτισμός ξυπνά, φουντώνει, συμπαρασύρει όλα, όταν ή γη απειλείται, όταν ή Ελλάδα χρειάζεται νά άπωθήσει έχθρική επίθεση και θά ήχει πάντα στά αυτιά ή φωνή του Ραδιοφωνικού Σταθμού Άθηνών, στίς 28 Οκτωβρίου του 1940: *αί ήμέτεροι δυνάμεις άμύνονται του πατρώου έδάφους*. Αυτός ό πατριωτισμός των Έλλήνων είναι εκείνος των Μηδικών πολέμων, των Βυζαντινών οί όποίοι προσάτευσαν την Βασιλεύουσα και τον χριστιανισμό, του 21, του Μακεδονικού Άγώνα, του 40, της Κύπρου τό ξεσήκωμα. Είναι ό άμεσος, ό άμεσολάβητος πατριωτισμός, εκείνος που διαπερνά την μεγάλη προκήρυξη του Ύψηλάντη στίς 28 Φεβρουαρίου του 1821¹³: *Μάχου ύπερ πίστεως και πατρίδος ή όποία αρχίζει με τά λόγια:*

ή ώρα ήλθεν ω άνδρες Έλληνες

Είναι καιρός νά άποτινάξωμεν τον άφόρητον τουτον ζυγόν, νά έλευθερώσωμεν την Πατρίδα, νά κρημνήσωμεν από τά ύψη την ήμισέληνον, δια νά ύψώσωμεν τό σημείον δι' ού πάντοτε νικώμεν, λέγω τον Σταυρόν, και ούτω νά έκδικήσωμεν την Πατρίδα και την Όρθόδοξον ήμων πίστιν.

Και ενώ όλα αυτά τριγυρίζουν στον νοϋ ή σκέψη πάει και πάλι στον Πλάτωνα και στον επιτάφιο λόγο, στον διάλογο που ήδη ανέφερα, τον *Μενέξενο*¹⁴:

Χάρη στην άρετή εκείνων που πολέμησαν κερδίσαμε όχι μόνο στην ναυμαχία (στην Μυτιλήνη) αλλά και στην ξηρά. Και χάρη σ' αυτούς

13. Άλεξάνδρου Δεσποτοπούλου, «Παράγοντες, διάρκεια, φάσεις και ιδιομορφία της Έλληνικής Έπαναστάσεως», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ', 'Η Έλληνική Έπανάσταση, Έκδοτική Άθηνών, σσ. 5-70 και ειδικότερα σσ. 22-23.

14. Πλάτωνος, *Μενέξενος*, 243 c-d: *ών χρη άει μεμνησθαί τε και έπαινεϊν τή μεν γάρ εκείνων άρετή ενικήσαμεν ου μόνον την τότε ναυμαχίαν αλλά και τον άλλον πόλεμον· δόξαν γάρ δι' αυτούς ή πόλις έσχε μη ποτ' άν καταπολεμηθηναι μηδ' υπό πάντων ανθρώπων· και αληθη έδοξε... άήττητοι γάρ έτι και νυν υπό γε εκείνων έσμέν, ήμεις δέ αυτοί ήμäs αυτούς και ενικήσαμεν και ήττήθημεν.*

ἡ πόλις μας πίστευσε σωστά ὅτι ποτέ δέν θά κατανικηθεῖ... καί εἴμαστε ἀήττητοι, χάρις σ' αὐτούς· ἀλλά ἔμεῖς οἱ ἴδιοι, στραφήκαμε ἐναντίον μας καί ἐκεῖ καί νικήσαμε καί ἠττηθήκαμε. ἀήττητοι γάρ ἔστι καί νῦν ὑπὸ γε ἐκείνων ἐσμέν, ἡμεῖς δὲ αὐτοὶ ἡμᾶς αὐτούς καί ἐνικήσαμεν καί ἠττήθημεν (243 c).

Εἶναι βαρὺς ὁ λόγος.

Ἦς θυμηθοῦμε ἐδῶ καί τό περίφημο τοῦ σοφιστῆ Γοργία:

τὰ μὲν κατὰ τῶν βαρβάρων τρόπαια ὕμνους ἀπαιτεῖ τὰ δὲ κατὰ τῶν Ἑλλήνων θρήνους¹⁵.

Τονίζει ὁ Γοργίας ὅτι ἐξυμνοῦμε τίς νίκες ἐναντίον τῶν βαρβάρων ἀλλὰ θρηνοῦμε, ὅταν Ἕλληνες πολεμοῦν ἐναντίον Ἑλλήνων.

Ἔτσι, ξεπηδᾷ τό ἐρώτημα: ποῦ βρίσκεται ὁ πατριωτισμός, ὅταν ἔμεῖς οἱ ἴδιοι στρεφόμαστε ἐναντίον μας; Πῶς ἀγαπᾶμε τόν τόπο μας, ὅταν τόν καταστρέφουμε σέ ἐμφυλίους πολέμους ἀλλά καί ὅταν τόν βλέπουμε σέ χρόνια εἰρηνικά; Καί τότε βλέπουμε ὅτι ὁ πατριωτισμός δέν ἔχει μόνο μία μορφή ἀλλά παίρνει καί ἄλλες πολλές μορφές. Εἶναι ὁ τοπικιστικός, ὁ ὀμαδικός, ὁ οἰκονομικός, ὁ πολιτιστικός πατριωτισμός. Ὁ οἰκονομικός πατριωτισμός, στηρίζεται στήν ἀντίληψη ὅτι μία ἰσχυρή οἰκονομία εἶναι ἡ καλύτερη ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας, γιατί τούς δυνατούς τούς φοβοῦνται καί δυνατός εἶναι ὁ οἰκονομικά ἰσχυρός. Τά ἄλλα ἐπονται. Ὁ ὀμαδικός πατριωτισμός εἶναι ἐκεῖνος ὅπου μία ὀμάδα ἀνθρώπων μέ τά ἐπιτεύγματά της, ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικά, ἀθλητικά, τιμᾷ καί ἐξυψώνει τόν τόπο. Ὑπάρχει καί ὁ ἀτομικός πατριωτισμός: ὅταν ἓνα ἄτομο, μόνο του, μέ προσωπικές ἐπιτυχίες ἢ θυσία ζωῆς φέρνει τό ὄνομα τῆς πατρίδος του στό διεθνές προσκήνιο, ὅταν βοηθεῖ μέ εὐεργεσίες στήν προκοπή τοῦ τόπου. Εἶναι ὁ πατριωτισμός τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν. Πολιτιστικό πατριωτισμό ἐκφράζει καί ἡ συνειδητή προσπάθεια νά διατηρηθεῖ ἡ γλωσσική μας κληρονομία, γιατί ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ κοῖκος πού συνδέει ὅλους τούς Ἕλληνες, γιατί ὅποιος χάνει τήν γλῶσσα του χάνει τήν πατρίδα του. Καί στά χρόνια μας ἡ ἑλληνική γλῶσσα κακοποιεῖται κάτω ἀπό τήν προχειρότητα τοῦ λόγου καί τήν εὐκολία τῆς γραφῆς. Αὐτόν τόν πατριωτισμό εἶναι στό χέρι ὅλων μας νά τόν ἐκφράζουμε φροντίζοντας τήν σωστή χρήση τῆς γλώσσας.

Μελετώντας ὅλες αὐτές τίς μορφές τοῦ πατριωτισμοῦ βλέπουμε ὅτι αὐτές ἐκδηλώνονται κυρίως σέ ἐποχή εἰρήνης. Γιατί; Μά γιατί τότε αἰσθανόμαστε ἀσφάλεια, καί ἀφηνόμαστε στήν ἐπιδίωξη ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀξιωμάτων, καί

15. Γοργίου ἀπ. 5 β = Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστῶν*, 494, H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τ. 2, Weidmann, Dublin/ Zürich 1966.

τιμῶν. Καί τότε ἀγγίζουμε τά ὄρια τῆς ὕβρεως. Ἡ ἀπληστία τοῦ πλούτου καί τό ἀπροσμέτρητο τῶν φιλοδοξιῶν κυριεύουν τήν ψυχή. Ἔτσι βλέπουμε νά μήν ἀνταποκρίνονται οἱ πολῖτες στίς ἐπιταγές τοῦ ἔθνους σέ περίοδο εἰρήνης ὅπως ἀνταποκρίνονται σέ περίοδο πολέμου.

Στόν πόλεμο ὁ πατριωτισμός τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐνιαῖος καί ὁ ἐνιαῖος χαρακτήρας ἔχει καταγραφῆ ἀπό τό «*νῦν ὑπέρ πάντων ἀγῶν*» τοῦ Αἰσχύλου¹⁶ στούς *Πέρσες*, ἀπό τό «*Ἐπάνω τους, Ἑλληνας, ἔφυγαν οἱ Τοῦρκοι*»¹⁷ τοῦ Κολοκοτρώνη στήν πολιορκία τῆς Πάτρας, καί στήν μάχη τῶν Δερβενაკίων: «*Ἑλληνας, σήμερα ἐγεννήθημεν καί σήμερα θά πεθάνωμεν διὰ τήν σωτηρίαν τῆς πατρίδος μας καί διὰ τήν ἰδικήν μας*»¹⁸, ἀπό τίς ἰαχές τῶν εὐζῶνων στούς Βαλκανικούς πολέμους καί τό «*Ὅχι ἑνός Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πού ἀπηχοῦσε τό ὀλόψυχο καί ὀμόψυχο αἶσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*».

Σέ ἐποχή εἰρήνης ὁ πατριωτισμός φαίνεται νά χάνει τόν ἐνιαῖο του χαρακτήρα. Ὑπάρχει βέβαια πάντα ἡ μαγιά, πού λέγει ὁ Μακρυγιάννης, ἀλλά διασπᾶται ἡ ἐνιαία του μορφή, καί ἡ διάσπαση ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι συχνά οἱ μορφές συγκρούονται. Ἀντί δηλαδή ὅλες οἱ μορφές νά συγκλίνουν συγκρούονται μεταξύ τους καί ἡ σύγκρουση φέρνει τήν διάσπαση. Ἔτσι χάνεται ὁ ἐνιαῖος χαρακτήρας τοῦ πατριωτισμοῦ. Θά ἰδοῦμε τί μορφή πῆραν οἱ συγκρούσεις στά χρόνια τοῦ '21. Φυσικά, ὡς λόγος καί αἰτία τῶν συγκρούσεων προβάλλεται συνήθως τό γεγονός ὅτι, πίσω ἀπό κάθε μορφή, ὑπάρχει κάτι, κάτι πού ἀπαντᾷ παντοῦ καί σέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καί πού λέγεται «συμφέρον». Θά ἤθελα λίγο νά σταθοῦμε στήν λέξη συμφέρον πού φαίνεται νά εἶναι ἡ πέτρα τοῦ κακοῦ.

Τό συμφέρον εἶναι βαθύτατα ριζωμένο στήν ψυχή κάθε ἀνθρώπου. Εἶναι, θά γράψει ὁ Hobbes¹⁹, ἡ κινητήριος δύναμη, τό κυρίαρχο συναίσθημα, οἱ τάσεις στόν ἄνθρωπο, οἱ στόχοι ἰδεατοί ἢ πρακτικοί. Ὅλα αὐτά δηλώνονται μέ τήν λέξη «συμφέρον». Δέν ξεριζώνει ἀπό τόν ἄνθρωπο, ὡς βιολογικό ὄν, τό συμφέρον ἀφοῦ κάθε μορφή καί προσπάθεια ἐπιβιώσεως τοῦ ὄργανισμοῦ εἶναι καί μορφή συμφέροντος. Ἀκόμη καί ἡ φροντίδα γιά τήν ὑγεία μας εἶναι πρὸς τό συμφέρον τοῦ σώματός μας. Τό ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια δέν εἶναι αὐτή καθ' αὐτή ἀρνητική δηλώνεται καί ἀπό τό ἀπλό γεγονός ὅτι ὀμιλοῦμε γιά

16. Αἰσχύλου, *Πέρσες*: ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δέ παῖδας γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἔδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπέρ πάντων ἀγῶν. «Ἐμπρός, τῶν Ἑλλήνων γενναῖα παιδιά! Νά ἐλευθερώσετε τήν πατρίδα τέκνα, γυναῖκες καί τῶν πατριῶν θεῶν σας νά ἐλευθερώσετε τά ἱερά καί τῶν προγόνων τοὺς τάφους· τώρα γιά ὅλα ἔναι πού πολεμᾶτε» (μτφρ. Γρυπάρη).

17. Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἢ Φωτάκου, *Ἀπομνημονεῖματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. 1, (φωτοτ. ἑπανεκδ.) Ἀθήνα 1974, σ. 303.

18. Φωτάκος, *ἴδιο ἔργο*, τ. 1, σ. 356.

19. Hobbes, *Leviathan*, κεφ. III: On Human Nature, IV.

ἔθνικό, γιά γενικό, γιά δημόσιο συμφέρον. Εἶναι αὐτό πού βοηθεῖ καί συμβάλλει στό εὖ ζῆν τῶν πολιτῶν, τῆς πολιτείας. Ἀκόμη καί ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι μέλημα κάθε νομοθέτου εἶναι νά μελετᾷ ποιά μορφή πολιτεύματος συμφέρει σέ κάθε λαό: *τίς τίσιν συμφέρειν*²⁰.

Τό ἔθνικό συμφέρον επικαλέσθηκε ὁ Πατριάρχης ὁ Γρηγόριος Ε΄, ὅταν, μέ τήν κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως τόν συμβούλευσαν νά φύγει ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, γιά νά σωθεῖ ἀπό τήν ἀντεκδίκηση τῶν Τούρκων καί ἐκεῖνος ἀρνήθηκε:

Ἄφετέ με νά πληρώσω ἐγὼ τὴν ἐκδίκηση τοῦ τυράννου. Εἶμαι γέρον κατεβαίνων τὸν τάφον. Τὸ σχῆμα μου, ἡ λειτουργία μου, μέ καλοῦσι εἰς θυσίαν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου. Σωθῆτε ὁμως ὑμεῖς, διότι ἔχετε καὶ ἡλικίαν καὶ ἰκανότητα καὶ θέσιν κοινωνικὴν, νά ὑπηρετήσετε τὴν πατρίδα.

Καί ὁ Κωνσταντῖνος Μουρούζης, ὁ μέγας διερμηνεύς, ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε καί ἐκεῖνος νά ἐγκαταλείψει τήν θέση του, ἀπάντησε:

*Γνωρίζω τὴν τύχην ἧτις μέ ἀναμένει. Ἀλλά, ἂν φύγω ἐγὼ, σὴν μὲν τὴν ζωὴν μου, θέλω ὁμως ἰδεῖ ἐξαγορασθῆσομένην αὐτὴν διὰ τοῦ αἵματος ἀπειρῶν ἀθῶων. Συμφέρει ἓνα ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ*²¹.

Εἶναι ἀσφαλῶς βαθιά ἡ πεποίθηση ὅτι ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, ἔχουμε σχεδόν ἔμφυτα μέσα μας τὴν φιλοπατρία, τὴν προάσπιση τῆς ἐλευθερίας καί τὴν πίστη στὴν ὀρθοδοξία. Πολλές φορές ὡστόσο ἐρχόμαστε στό σημεῖο, ὅταν παρατηροῦμε στάσεις καί συμπεριφορές νά ἀναρωτηθοῦμε ἀμήχανα: «μά, γιατί τὰ κάνουν αὐτά; γιατί τὰ γράφουν; δέν ἔχουν ἴχνος πατριωτισμοῦ;». Ἀναζητώντας τόν λόγο ὀδηγοῦμαστε στὴν σκέψη ὅτι δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλος ἀπὸ αὐτό πού χαρακτηρίσα ὡς σύγκρουση μορφῶν πατριωτισμοῦ. Ἀγαπᾷ τὴν Ἑλλάδα ὁ Καποδίστριας, τὴν ἀγαπᾷ ὁ Μιαούλης καί ὁμως συγκρούονται ἄσχημα, τόσο ἄσχημα πού ξεσηκωμένοι οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἀπὸ τοὺς Ὑδραῖους φθάνουν ἕως τὴν στυγνὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια. Ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ὑδραίων, τοὺς ὁποῖους καί βέβαια δέν μποροῦμε νά ὀνομάσουμε προδότες, εἶναι τοπικιστικός· θέλουν τὴν Ὑδρα κέντρο ἀποφάσεων καί, φυσικά, τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς κυρίους τῶν ἀποφάσεων. Θέλουν τὰ ἔσοδα νά μένουν στό ταμεῖο τῆς Ὑδρας. Ὁ Καποδίστριας εἶναι ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, ζητεῖ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἔχει στόχο τοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καπεταναῖους καί τίς φασίλιες τους, τίς χῆρες καί τὰ ὀρφανά, ὅλους αὐτοὺς πού ἀντικρῦζει σάν ἀποβιβάζεται στό Ναύπλιο, καί πού δίνουν εἰκόνα ἐξαθλιώσεως.

20. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, 131 7α 14-15.

21. Ἀλεξάνδρου Δεσποτοπούλου, «Ἡ στάση τοῦ Σουλτάνου ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως στὴν Ἑλλάδα. Νέοι ἄγριοι διωγμοί. Ἀπαγχονισμοὶ τοῦ Πατριάρχου», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΒ΄, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, Ἐκδ. Ἀθηνῶν, σ. 130.

Αὐτοὺς πασχίζει νά μεταβάλλει σέ πολίτες, νά τοὺς βοηθήσει, νά βάλει κάποια τάξη στά οἰκονομικά, ὥστε νά ἰδρυθεῖ κράτος. Ἡ φράση τοῦ Λιδωρίκη²², Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, παραμένει ἀλησμόνητη: *Ἐξοχώτατε, ὄχι μόνο δέν ὑπάρχουσιν χρήματα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἀλλὰ δέν ὑπάρχει ταμεῖον. Οὐδέποτε ὑπῆρξε.*

Ὁ τοπικιστικός, ὁ μερικός πατριωτισμός τῶν Ὑδραίων συγκρούεται μέ τόν ἐνιαῖο πατριωτισμό τοῦ Καποδίστρια πού μέλημά του εἶναι νά κάνει τὸ χρέος του «πρὸς τόν δυστυχισμένο τόπο του». Ὁ τόπος, ἡ πατρίδα του, εἶναι ἢ τότε Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας θέλει νά διασφαλίσει ὄρια καί σύνορα. Ὁ τόπος, ἡ πατρίδα τοῦ Μιαούλη εἶναι ἡ Ὑδρα.

Θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά δώσω λίγες λεπτομέρειες²³. Εἴμαστε στά 1830, ἡ ἀντιπολιτευτική δραστηριότητα τῶν Ὑδραίων εἶναι ἔντονη. Γιατί ὁμως ἀντιπολιτεύθηκαν τόν Καποδίστρια; Ἔως τὸ 1828 ἡ Ὑδρα εἶχε σύστημα αὐτοδιοικήσεως χωρὶς κυβερνητικὴ ἐξάρτηση. Εἶχε τὸ δικαίωμα νά εἰσπράττει προσόδους ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καί νά τὰ διαθέτει ὅπως ἤθελε. Ὁ Καποδίστριας θέλησε νά περιορίσει τὰ οἰκονομικά προνόμια καί νά διανεμηθοῦν δίκαια τὰ ἐθνικά ἔσοδα σέ ὅλα τὰ διαμερίσματα τοῦ κράτους. Διόρισε καί προσωρινὸ διοικητὴ στὴν Ὑδρα. Οἱ Κουντουριῶτες εἶδαν νά στεροῦνται ἔτσι κεκτημένα οἰκονομικά προνόμια. Ὁ Καποδίστριας ζήτησε ἀκόμη νά λογοδοτοῦν στὴν κρατικὴ διοίκηση. Ἀπὸ τόν Ἰανουάριο τοῦ 1829 οἱ Ὑδραῖοι ἀπαίτησαν ἀποζημιώσεις γιὰ τὶς ζημιές τῶν πλοίων τους στὶς ναυτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Αἰγαίου. Ζητοῦσαν ἓνα ἑκατομμύριο τάλληρα, ποσό πού δέν ἄντεχε τὸ πτωχὸ ταμεῖο τοῦ κράτους. Δίκαιο τὸ αἶτημα, ἀναγνώρισε ὁ Καποδίστριας ἀλλὰ ἔπρεπε νά περιμένουν νά βελτιωθοῦν τὰ οἰκονομικά. Ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης, πού γνώριζε πολὺ καλά τὴν κατάσταση παραιτεῖται ἀπὸ Γενικὸς Διοικητής. Ἀκολουθοῦν δραματικὰ γεγονότα. Τότε ὁ Μιαούλης, φοβούμενος μήπως ὁ Καποδίστριας στείλει τόν στόλο γιὰ ἀποκλεισμό τῆς Ὑδρας, ἀποφασίζει νά καταστρέψει τόν ἐθνικὸ στόλο. Τὴν 1η Αὐγούστου 1830, στὸν Πόρο, βάζει φωτιά καί καίει τὴν φρεγάτα «Ἑλλάς», τὶς κορβέττες «Ὑδρα», «Ἐμμανουήλ» καί «Καρτερία». Τὰ δύο τελευταῖα πλοῖα σώθηκαν ἀπὸ τὶς φλόγες, χάρη στὴν αὐτοθυσία ἑνὸς ναύτη Μυκονιάτη καί ἑνὸς στρατιώτη πού πῆδηξαν καί ἔσβησαν τὰ φυτίλια.

Ὁ Καποδίστριας ὁμίλησε τότε γιὰ τὴν «ὀλέθριαν ἀποτύφλωσιν τῶν Ὑδραίων». Αὐτὴ τὴν ἐνέργεια τοῦ Μιαούλη, ἡ ὁποία προκάλεσε τὴν ὀργὴ τοῦ Κανάρη καί τοῦ Κυβερνήτη, χαίρετησαν οἱ Ὑδραῖοι ὡς πράξη ἐθνικῆς προ-

22. Ἀθανασίου Κανελλοπούλου, «Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Κυβερνήτη», *Δάφνη στὸν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια. Διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του*, Τετράδια Εὐθύνης 5 (1978) 50.

23. Γιὰ τὰ γεγονότα κατὰ τὸ 1830, βλ. «Τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἀπὸ 1830 ἕως 1832», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. 1Β', Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, σ. 540 κ.ἑ.

σφοδράς και έλεγαν ότι έθυσίασαν τά πλοία του στόλου ως όλοκαύτωμα της προσωπικής και πολιτικής ελευθερίας τους! Μέ διακήρυξη ήθελαν να συγκαλέσουν Έθνική Συνέλευση στην Ύδρα και να αναλάβουν την διακυβέρνηση της χώρας ως σωτήρες του έθνους και καταλύτες του «τυράννου του Ναυπλίου»! Και όμως, ο Μιαούλης ήταν εκείνος που δυό φορές με τον Σαχτούρη είχαν αποτρέψει τον Τουρκικό στόλο να φθάσει στην Σάμο, για να την καταστρέψουν οι Τούρκοι όπως είχε γίνει με την Χίο και την σφαγή όλων των κατοίκων. Ήταν εκείνος που νίκησε τότε στην μεγάλη ναυμαχία του Γέροντα, τό 1824. Ήταν εκείνος που δυό φορές έσπασε την πολιορκία του Μεσολογίου, για να μεταφέρει τροφές και πολεμικά εφόδια στους πολιορκημένους. Ήταν ο φόβος του τουρκικού και αιγυπτιακού στόλου. Πώς μπορούμε να άμφισβητήσουμε ότι ο Μιαούλης κινδύνευσε την ζωή του στον άγωνά του 21;

Τό ίδιο αντικαποδιστριακό κλίμα είχε δημιουργηθεί τό 1828 στην Μάνη. Πολεμούν την κεντρική έξουσία του Καποδίστρια. Και όμως οί Μανιάτες είναι εκείνοι οί όποιοι είχαν διαμήνυσει στον Ίμπραήμ, τον Ίούνιο του 1826:

Είδαμεν να μās φοβερίζεις ότι, αν δέν σοῦ προσφέρουμε την ύποταγήν μας, θέλεις έξολοθρεύσει τους Μανιάτες και την Μάνην, διά τουτο και ήμεϊς σε περιμένουμε με όσας δυνάμεις θελήσεις. Οί κάτοικοι της Μάνης γράφομεν προς σε και σε περιμένομεν²⁴.

Είναι τό «Μολών λαβέ» των κατοίκων της Μάνης, τό 1826.

Δέν είναι ο Πετρόμπεης ο όποιος κάτω άπό τίς πιέσεις του άεικίνητου, θρυλικού Παπαφλέσσα, ο όποιος ξεσήκωσε όλόκληρη την Πελοπόννησο, προσχωρεί στην Έπανάσταση και γίνεται άρχηγός της Μεσσηνιακής Γερουσίας και αναλαμβάνει τον συντονισμό του Άγώνος, ως άρχιστράτηγος των σπαρτιατικών δυνάμεων; Δέν γράφει, στις 23 Μαρτίου του 1821, την προκήρυξη με τίτλο «Προειδοποίησης εις τάς ευρωπαϊκάς αύλάς», όπου γνωστοποιεί την άπόφαση των Έλλήνων να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό; Δέν είναι ο γιός του Πετρόμπεη, ο Ήλίας Μαυρομιχάλης, που φθάνει στην Καλαμάτα άπό τίς 20 Μαρτίου 1821 με 150 Μανιάτες, για να προετοιμάσουν, έξαπατώντας τον Τούρκο Διοικητή, την κατάληψη της Καλαμάτας; Παρ' όλα αυτά, θά αντιπολιτευθούν άργότερα τον Κυβερνήτη. Άπό τον Φεβρουάριο του 1830 κυκλοφόρησε τό σύνθημα να μήν πληρώσουν φόρο: *Ουδέποτε πλήρωσε ή Μάνη και δέν πρέπει να καθιερωθεί τοιαύτη κακή συνήθεια*. Οί φόροι όμως χρειάζονταν, για να άποκτήσει τό υπό ίδρυση κράτος έσοδα.

Την αντικαποδιστριακή έξστρατεία την ύποκινοῦσαν οί Μαυρομιχαλαίοι επειδή ο Κυβερνήτης είχε τολήσει να καταργήσει τά προνόμιά τους στους δασμούς και στην φορολογία, προνόμια τά όποια είχαν άποκτήσει στην

24. Ίστορία του Έλληνικού Έθνους, τ. 1Β', Ή Έλληνική Έπανάσταση, σ. 419.

Τουρκοκρατία. Είχε μάλιστα τολμήσει νά ἀπαλλάξει ἀπό τήν αὐθαίρετη κατοχή τῆς οἰκογένειάς τους τὰ τελωνεῖα τῆς νοτίου Μεσσηνίας. Τοὺς εἶχε βέβαια βοηθήσει, καί τοὺς εἶχε δώσει 200.000 γρόσια, ποσό τεράστιο, ἐνῶ ὑπῆρχαν ἄλλοῦ μεγαλύτερες ἀνάγκες. Καί ὁμως· ὁ ἀδελφός καί ὁ γιός τοῦ Πετρόμπεη δολοφονοῦν τόν Καποδίστρια στίς 27 Σεπτεμβρίου 1831 στό Ναύπλιο. Ἐκείνη τήν ἡμέρα ἡ ἐφημερίδα «Ἀπόλλων», στήν Ἰδρυά, πανηγύριζε καί ἔγραφε ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης ἔγιναν μιμητές τῶν Ἀρμοδίων καί τῶν Ἀριστογειτόνων, τῶν Βρούτων καί τῶν Κασσιῶν διὰ νά ἀπαλλάξουν τό ἔθνος ἀπό τό τέρας τῆς τυραννίας²⁵.

Παρακολουθώντας μέσα ἀπό πηγές καί Ἀπομνημονεύματα αὐτά τὰ γεγονότα ἐρχεται στό νοῦ ἡ σοφή παρατήρηση τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν συμπεριφορά τῶν πολιτῶν στόν πόλεμο καί τήν εἰρήνη.

Ὁ πόλεμος ἀναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους νά εἶναι δίκαιοι καί σώφρονες ἐνῶ ἡ ἀπόλαυση τῆς εἰρήνης καί ἡσχόλη τοὺς κάνουν μᾶλλον ἀναιδεῖς (ἰβριστάς ποιεῖν μᾶλλον...). Πολλή λοιπόν δικαιοσύνη καί πολλή σωφροσύνη χρειάζονται ἐκείνοι πού θεωροῦνται εὐτυχεστάτοι καί ἀπολαμβάνουν ὅλων τῶν ἀγαθῶν... γιατί γι' αὐτοὺς ἀπαιτοῦνται τόσο περισσότερο φιλοσοφία καί σωφροσύνη καί δικαιοσύνη ὅσο ἔχουν περισσότερο ἐλεύθερο χρόνο καί χαίρονται τὰ ἀγαθὰ. Γιατί, ἐνῶ εἶναι κακὸ νά μὴν μποροῦν οἱ ἀνθρώποι νά χαίρονται τὰ ἀγαθὰ, εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερο κακὸ νά μὴν μποροῦν νά τὸ κάνουν, ὅταν ἔχουν ἐλεύθερο χρόνο καί ἐνῶ στόν πόλεμο νά δείχνουν ὅτι εἶναι ἀγαθοὶ καί γνωρίζουν νά ἐργάζονται, σὲ ἐποχὴ εἰρήνης καίσχόλης νά ἐνεργοῦν ὡς δοῦλοι²⁶.

Δοῦλοι γίνονται οἱ ἀνθρώποι ὅταν κυριεύονται ἀπὸ τό πάθος τῆς φιλοδοξίας, τοῦ κέρδους, τῆς φιλαρχίας, τῆς ἐξουσίας.

Ὅταν δολοφονοῦν τόν Καποδίστρια, οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων εἶχαν τελειώσει. Ἄρχιζαν χρόνια δύσκολα, τὰ χρόνια τῆς εἰρήνης.

Στήν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ λόγου εἶχα πει ὅτι κάθε πανηγυρικός ἐγγράφεται στό ἱστορικό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς πού ἐκφωνεῖται καί ἀπεικονίζει τό κλίμα τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν στό ἐσωτερικό ἀλλά καί στόν διεθνή χώρο. Ποιό εἶναι σήμερα αὐτό τό κλίμα; Ἡ μεγάλη ἀλλαγὴ ἀπὸ τό 1989 καί μετὰ στήν διεθνή σκηνὴ καί στήν Εὐρώπη, κυρίως, φέρνει ἀναγκαστικά καί ἀλλαγὴ στήν μορφὴ τοῦ πατριωτισμοῦ. Δέν καλοῦνται οἱ Ἕλληνες νά τόν ἐπιδείξουν τώρα μέ πράξεις ἡρωϊσμοῦ καί αὐτοθυσίας σὲ πεδία μάχης, ἐφ' ὅσον ὁ κίνδυνος συρ-

25. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. ΙΒ', Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, σ. 562.

26. Ἀριστοτέλους, Πολιτικά, 7ο βιβλίο 1334α 26 κ.ε.

ράξεων φαίνεται να απομακρύνεται όλο και πιο σταθερά κάτω από το γενικό αίτημα για σταθεροποίηση και ειρήνη και μέσα από συντονισμένες προσπάθειες όλων προς επίτευξη αυτού του σκοπού.

Σήμερα, τό δραμα μιας ένωμνης Ευρώπης μπορεί σέ χρόνια μελλοντικά όπου έμεις όλοι αλλά, ίσως, και τά δικά μας παιδιά, δέν θά ζοῦμε, νά οδηγήσει στην δημιουργία των «Ένωμένων Πολιτειών της Ευρώπης», και ίσως τότε, λέγω ίσως, οί πανίσχυρες σημερινές αυτοκρατορίες νά έχουν γνωρίσει τήν κάμψη ή όποια ακολουθεί σχεδόν νομοτελειακά κάθε άκμή, και άλλες αυτοκρατορίες νά αναδυθούν.

Σήμερα ό πατριωτισμός των Έλλήνων είναι εκείνος πού καλείται νά αντιμετωπίσει ένα φαινόμενο τό όποιο τείνει νά επικρατήσει χωρίς ώστόσο νά διαγράφεται μέ σαφήνεια. Άναφέρομαι στην παγκοσμιοποίηση, έννοια άσαφή και νεφελώδη, ή όποια δέν έχει άκόμη δεχθεί τήν θεωρητική της θεμελίωση. Τό φαινόμενο όμως επεκτείνεται σταδιακά, ή παγκοσμιοποίηση επιχειρείται νά εισδύσει άργά και μεθοδικά στον τρόπο πού σκεφθόμαστε, πού συμπεριφερόμαστε, μέ συνέπεια, φοβούμαι, νά αλλοιωθούν τά ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του πολιτισμού ενός λαού. Άμβλύνονται έτσι οί αντίστάσεις, άτονίζονται τά αισθήματα και τό φρόνημα και τότε, διαγράφεται ό κίνδυνος για έμάς, νά αποδυναμωθούν τά δύο γνωρίσματα της ελληνικής φυλής, ή φιλοπατρία και τό θρησκευτικό όρθόδοξο συναίσθημα.

Έτσι προβάλλει και πάλι τό έρώτημα. Ποιά είναι σήμερα, σέ έποχή ειρήνης ή μορφή του πατριωτισμού; Πώς εκφράζεται; Πώς είναι αυτός παρών στο πλαίσιο της νέας καταστάσεως; Δέν παύουμε βέβαια νά αγαπούμε τον τόπο μας. Πιστεύω ώστόσο πως κάτω από τό αίσθημα μιας ασφάλειας –έχουμε ειρήνη– δέν συνειδητοποιούμε πάντα ότι συχνά δεχόμαστε επιθέσεις οί όποιες, στην έποχή μας, παίρνουν τήν μορφή πιέσεων. Και οί πιέσεις είναι είτε οικονομικές, όταν υποχρεωνόμαστε λ.χ. νά συνάψουμε συμβόλαια μέ ξένες εταιρείες μέ ύπερογκα ποσά, πού επιβαρύνουν τον ελληνικό λαό, είτε πολιτικές, όταν μάς θέτουν ένώπιον τετελεσμένων γεγονότων, είτε διπλωματικές όταν επισείεται εκβιαστικά ό κίνδυνος της απομονώσεως. Όταν όλα αυτά δέν συνειδητοποιούνται από τον πολύ κόσμο και όταν έχουμε τήν σιγουριά μιας σταθερής ειρήνης, τότε βλέπουμε νά συγκρούονται μεταξύ τους οί μορφές του πατριωτισμού, τότε βλέπουμε νά συγκρούονται τό άτομικό μέ τό γενικό συμφέρον, όπως έγινε στην περίπτωση των Μαυρομιχαλαίων μέ τον Καποδίστρια. Γιατί όμως υπάρχει σύγκρουση, αφού άξονας παραμένει πάντα ή αγάπη στον τόπο και ή προκοπή του; Η σύγκρουση παρουσιάζεται σέ έποχή ειρήνης επειδή άκριβώς ό πατριωτισμός τότε διατρέχει έναν κίνδυνο. Άκριβώς επειδή είναι κάτι πού μιλάει στην ψυχή και τήν καρδιά του Έλληνα, άκριβώς γι' αυτό μπορεί νά γίνει και όπλο εκμεταλλεύσεως. Και όπως ή ρητορική έχει τίς δύο όψεις της και χρησιμοποιείται και καλώς και κακώς,

ἔτσι καί ὁ πατριωτισμός ἐνέχει τίς δύο ὄψεις πού δηλώνονται μέ τό *εὖ χρῆσθαι* καί τό *κακῶς χρῆσθαι*. Ἔτσι προβάλλει ἡ διχόνοια. Καί ὅπως ἡ διχόνοια, ἡ δολερή, παρουσιάζεται μέ ὠραία μορφή ἔτσι καί ὁ πατριωτισμός γίνεται ἐπικίνδυνο ὄπλο σέ ὅσους δῆθεν τόν ὑπηρετοῦν, στό ὄνομα ἐνδεχομένως συμφερόντων πού μπορεῖ καί νά μὴν συγκλίνουν μέ τό συμφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐκεῖ ἐλλοχεύει ἡ προδοσία, μορφή τοῦ «κακῶς χρῆσθαι» τοῦ πατριωτισμοῦ.

Εἶναι βαθιά πεποίθησή μου ὅτι ὅλοι ἐμεῖς, οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ἑλληνίδες, εἴμαστε πατριῶτες. Κανείς δέν μπορεῖ –καί δέν ἐπιτρέπεται– νά ἀμφισβητεῖ τόν πατριωτισμό τοῦ ἄλλου. Συχνά ὅμως, ὅπως εἶπα, σέ ἐποχή εἰρήνης, οἱ διάφορες μορφές πατριωτισμοῦ συγκρούονται μεταξύ τους καί ἡ σύγκρουση εἶναι ἴσως, πῶ ἐμφανής, ὅταν αὐτή περνᾶ ἀπό τό κόσκινο τῆς πολιτικῆς. Ὁ πατριωτισμός ὡστόσο πάντα παραμένει ἡ σταθερά τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως. Καί αὐτή ἡ ἑλληνική συνείδηση δέν ἐξαγοράζεται ποτέ σέ περίπτωση πραγματικοῦ, ὀρατοῦ, ἀμέσου κινδύνου. Δέν ὑπάρχει στήν γῆ χρυσάφι τόσο πού νά μᾶς κάνει νά γίνουμε προδότες, εἶπαν οἱ Ἀθηναῖοι· καί τό ἐπαναλαμβάνουμε καί ἐμεῖς σήμερα. Ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος δέν εἶναι ὀρατός τότε, ἴσως, οἱ συνειδήσεις κάμπτονται.

Ὁ πατριωτισμός βέβαια ἔχει μία προϋπόθεση ἡ ὁποία σήμερα γίνεται ἀκόμη πῶ ἐπιτακτική. Ἡ προϋπόθεση εἶναι ἡ γνώση. Ὅχι μόνο ἡ γνώση τῆς τεχνολογίας πού γίνεται εὐκόλα κτήμα ἀλλά κυρίως ἡ γνώση τῆς ἱστορίας. Ἡ μνήμη ἡ ἱστορική τοῦ παρελθόντος εἶναι σύμβουλος καλή τοῦ παρόντος. Μᾶς βοηθεῖ νά μὴν ἐπαναλαμβάνονται λάθη, μᾶς ἐπιτρέπει νά κρίνουμε ὀρθότερα τό παρόν καί, τέλος, μᾶς προστατεύει ἀπό τήν ἄγνοια. Γιατί ἡ ἄγνοια εἶναι ἐπικίνδυνος ἐχθρός. Ὁδηγεῖ σέ ἐπιπόλαιες συμπεριφορές, σέ ἀδικες κρίσεις, σέ ὑπερβολές. Ὁ ἀνιστόρητος Ἕλληνας γίνεται εὐκόλη λεία σέ ξενόφερτα, ἐλκυστικά, λογικοφανῆ συνθήματα. Σέ ὅσους τά διαδίδουν ὑπάρχει ἀπάντηση. Εἶναι αὐτή πού δόθηκε ἀπό τούς Ἀθηναίους στόν ἀπεσταλμένο τοῦ Μαρδονίου

«Μὴν ἔρχεσαι, τοῦ λοιποῦ νά μεταφέρεις στοὺς Ἀθηναίους τέτοιους λόγους καί οὔτε πιστεύοντας ὅτι μᾶς προσφέρεις ὑπηρεσίες νά μᾶς συμβουλευεῖς νά κάνουμε πράγματα ἀθέμιτα».

μηδὲ δοκέων χρηστὰ ὑπουργεῖν ἀθέμιτα ἔρδιν παραίνεε²⁷.

Οἱ Ἕλληνες καλοῦνται σήμερα πού τά ἐθνικά σύνορα καταγοῦνται, νά διαφυλάξουν τήν ἐθνική, τήν θρησκευτική, τήν πολιτιστική ταυτότητά τους, καί αὐτή ἡ διαφύλαξη εἶναι κατ' ἐξοχὴν χρέος πρὸς τήν πατρίδα.

Θά ταίριαζε στόν σημερινό ἐορτασμό, νά κλείσω μέ σκέψεις τῶν ἀγωνι-

27. Ἡροδότου, *Ἱστορία*, 8ο βιβλίο 143.

στῶν τοῦ Ἐπειδῆ ὁμῶς πιστεύω ὅτι εἶναι συνεχές τὸ νῆμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἄς ἀκούσουμε τί ἔγραψε πρῖν ἀπὸ αἰῶνες ὁ Μακεδόνας φιλόσοφος ἀπὸ τὰ Στάγαιρα, ὁ Ἀριστοτέλης²⁸:

Τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖο λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς του θέσης βρῖσκεται στὸ μέσον [ἀνάμεσα στοὺς Εὐρωπαίους καὶ τοὺς Ἀσιᾶτες], ἔχει τίς ἀρετές καὶ τῶν δύο, διότι καὶ ἔντονο θυμικὸ μᾶ καὶ ὀξεῖα διάνοια διαθέτει καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἀκριβῶς ζεῖ ἐλεύθερο καὶ πολιτεύεται μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καί, ἐὰν εἶχε ἐνιαῖο πολίτευμα, θὰ μποροῦσε νὰ κυριαρχεῖ πάνω σὲ ὅλους.

Ἄς συγκρατήσουμε στήν μνήμη μας αὐτὰ τὰ λόγια. Μᾶς λέγουν πῶς εἴμαστε ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες: ἔχουμε ὀξεῖα διάνοια, καρδιά, ἐλεύθερο πολίτευμα. Μᾶς λέγουν ὁμῶς καὶ πῶς πρέπει νὰ εἴμαστε: νὰ εἴμαστε ἐνωμένοι. Γιατί ἐκεῖ εἶναι ἡ δύναμη τῶν Ἑλλήνων. Κάθε προσπάθεια πού τείνει καὶ πού συμβάλλει στήν ἐνότητα –καὶ ὄχι στήν διάσπαση καὶ τὴν διαίρεση– τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι προσπάθεια πατριωτική.

Ἡ ἐνότητα τοῦ ἔθνους εἶναι ἡ πιὸ χειροπιαστὴ ἔκφραση πατριωτισμοῦ. Αὐτὸν καλοῦμαστε νὰ ἐπιδείξουμε σήμερα ὅπου στήνεται προσεκτικὰ τὸ σκηνικὸ τῆς παγκοσμιοποιήσεως. Εἶναι τὸ δικό μας ὄπλο καὶ ἡ σημερινὴ ἀσπίδα ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ προστατεύσει τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ κακοτοπιές καὶ παγίδες πού συχνὰ ἐμφανίζονται μὲ ὠραία θεωρία.

ΤΕΡΕΖΑ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΛΑ
Καθηγήτρια Πανεπιστημίου
Ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Ἀντιπρόεδρος τῆς Ε.Μ.Σ.

²⁸. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1327β 29 κ.έ.: τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος ὡςπερ μεσεῖται κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει καὶ γὰρ ἔνθιμον καὶ διανοητικόν ἔστιν· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων μᾶς τιγχάνον πολιτείας.